

нала істотних зрушень, зумовлених процесом реформування країни. Закриті станові установи поступово ставали доступними для всіх бажаних, зростає мережа початкових та середніх шкіл, з'явилися нові типи навчальних закладів, зокрема жіночі гімназії, підвищився загальний рівень грамотності населення. Особливих досягнень у розвитку освіти в Херсонській губ. здобула Одеса, яку називали «освіченою Пальмірою». Жіноча середня освіта тут успішно розвивалась, незважаючи на відсутність широкої державної підтримки. Жіночі гімназії своєю діяльністю нівелювали проблему суттєвої різниці в підходах до освіти жінок та чоловіків.

1. Семенов Д. Из пережитого в Мариинской женской гимназии // Русская школа. – 1892. – Кн. 3.
2. Шмидт Е. История средних учебных заведений в России. – СПб., 1878.
3. Стоюнин В.Я. Образование русской женщины // Исторический вестник. – СПб., 1883. – Т. 12. – № 4.
4. Чумиков А.А. К вопросу о женских гимназиях // Русская старина. – 1888. – № 4.
5. Бобров В. Развитие гимназий на Півдні України (XIX – початок XX ст.) // Рідна школа. – 1998. – № 1. – С. 78.
6. Держархів Одеської обл. – Ф. 1. – Оп. 174. – Спр. 35.
7. Витте Н.А. Доклад по возбужденным вопросам, касающимся народного образования. – Одесса, 1886.
8. Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России (1828–1856). – Б. м., 1895. – Ч. 3.
9. Ляликов Ф. Исторический и статистический взгляд на успехи умственного образования в Новороссийском крае. – Одесса, 1848.
10. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1877 г. – Одесса, 1876.
11. Один из современных вопросов // Новороссийский телеграф. – 1869. – № 24.
12. О пансионерской жизни // Новороссийский телеграф. – 1869. – № 49–51.
13. Женское образование // Дневник Елизаветы Дьяконовой (1886–1895 гг.). – СПб., 1905.
14. Нежданова А.В. Материалы и исследования. – М., 1967.

Serdiuk Zh.M. The formation of the female secondary education in Odessa (the XIX – the beginning of the XX). The process of the first female secondary educational institutions foundation in Odessa on the background of the overall imperial reforms is analyzed. The reaction of the community on its appearance is observed in the article. The opportunities, opened up for women after the gaining of secondary education are also described.

Key words: female education, gymnasium, secondary school

М. В. Зіміна

ДОБРОЧИННІСТЬ ПОМІЩИКІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В МЕДИЧНІЙ СФЕРІ ТА СОЦІАЛЬНОМУ ЗАХИСТІ НАСЕЛЕННЯ (друга половина XIX – початок XX ст.)

У статті проаналізовано благодійний внесок поміщиків Південної України у медичну сферу та систему соціального захисту населення пореформеного періоду. Зроблено висновок, що зазначені соціальні питання залежали від приватної ініціативи.

Ключові слова: доброчинність, великі землевласники, Південна Україна

Доброчинність є соціальним явищем, зумовленим не тільки економічними надприбутками жертводавців, але й соціальними потребами епохи. Нині Українська держава перебуває в кризовому стані: з одного боку, з'явилося чимало досить заможних осіб, з іншого – збільшується кількість соціально незахищених верств населення, що й актуалізує дослідження доброчинності. Крім того, предстанки «панівних класів» тривалий час не були об'єктом досліджень. Тому важливим завданням є повернення забутих імен діячів, які зробили

суттєвий внесок у розвиток України. Відтак, і дослідження доброчинності великих землевласників у медичній сфері та соціальному захисті пореформеної доби є актуальним.

Вивченням доброчинної діяльності великих землевласників України пореформеного часу займалися Н. Темірова, Ю. Бойко, О. Донік, В. Ковалінський, Т. Куріна [1]. Чимало дослідників з'ясували різноманітні аспекти доброчинної діяльності окремих осіб, родин, верств населення [2]. Втім, проблема визначення місця і ролі приватної ініціативи великих землевласників Південної України у медичній сфері та системі соціального захисту населення в другій половині XIX – на початку XX ст. залишається недостатньо вивченою. Метою цієї розвідки є аналіз доброчинності великих землевласників у зазначених сферах Південної України пореформеної доби.

Реформи 60–70-х рр. XIX ст. сприяли бурхливому розвитку капіталізму в Російській імперії. Особливістю її південних губерній стало швидке зростання населення, внаслідок можливості вільного пересування. Якщо загалом у Росії з 1861 до 1897 рр. населення збільшилося на третину, то на Півдні – більше, ніж удвічі. Водночас у регіоні подвоїлася кількість великих і середніх міст. Важливими промисловими центрами стали Катеринослав, Одеса, Херсон, Миколаїв, Єлисаветград та ін. [3, 11].

У південних губерніях упродовж другої половини XIX ст. більшість українських селян потерпала від нестатків, частина їх наймалася на фабрики та заводи. У багатьох місцевостях виникали робітничі ринки, куди приїздили наймачі. Практично невичерпна резервна армія праці давала змогу фабрикантам встановлювати занижену заробітну плату, яка часто не досягала навіть прожиткового мінімуму. Не кращим був і побут пролетарів, які мешкали у перенаселених бараках без жодних санітарних умов, вчасно не отримуючи медичної допомоги. Все це ставало причиною хвороб і епідемій. До того ж намітилося зростання різних форм соціальної патології: професійне жебрацтво, проституція, дитяча безпритульність.

Царський уряд був неспроможний забезпечити мало захищеним верствам хоча б мінімальну соціальну допомогу. За таких умов, виправити ситуацію могла приватна ініціатива. Адже благодійник ніс у справу соціального захисту населення не тільки матеріальні кошти, але й духовність та гуманність. Утім, слід зазначити, що для певної групи людей, особливо серед купців і підприємців, доброчинність стала, так би мовити, «даниною моді»: благодійна діяльність надавала певні привілеї та пільги, підвищувала імідж та соціальний статус, віддячувалась державою наданням відзнак, нагород і чинів. Чини й ордени надавалися як відзнака за значний благодійний внесок до певної галузі громадського життя. Кожному чину відповідали ордені відповідного ступеня. Наприкінці XIX ст. в Росії було 27 жалуваних нагород: 12 чинів та 15 орденів [3, 41]. Так, поміщика Катеринославської губ. Г. Алексєєва 1879 р. було нагороджено знаком Червоного Хреста від Головного управління товариства піклування про поранених та хворих військових [4]. У 1897 р. його ж було нагороджено орденом Олександра Невського [5].

Найбільшою уваги приватних доброчинців, як і сьогодні, потребували медична сфера та система соціального захисту населення. Одним з напрямів благодійної діяльності великих землевласників була підтримка належного рівня медичного обслуговування населення. Зокрема доброчинці жертвували кошти на будівництво або ремонт медичних закладів, ставали членами або опікунами таких установ, відкривали їх у своїх маєтках.

Так, 1892 р. в Одесі відкрито Євангельську лікарню, що була однією з кращих лікарняних установ міста та відповідала тогочасним санітарним вимогам. Кошти у розмірі 10 тис. руб. на заснування чоловічої палати в лікарні були пожертвовані С. Фальц-Фейн – почесним членом Товариства херсонських лікарів [6, 37]. Крім того, вона виділяла значні кошти для розвитку фельдшерської школи при Херсонському Богоугодному закладі (зараз у цій будівлі знаходиться Херсонська обласна клінічна лікарня ім. П. Юрченка) та для придбання необхідної медичної літератури [7, 106].

Для забезпечення належного рівня медичного обслуговування населення державою та приватними особами створювалися товариства, метою яких було надання безоплатної медичної допомоги малозабезпеченим верствам. Прикладом може слугувати Одеська стурдзівська богадільня сердобольних сестер, статут якої був офіційно затверджений 1850 р. Згідно із ним, її метою було «надання населенню дарової медичної допомоги та підготовка «больничных прислужниц в духе христианском»» [8, 2]. Чималі пожертвування на користь товариства (понад 1000 крб.) у різний час зробили родини Стурдза, Гагаріних, Толстих, Раллі, графиня Є. Ланжерон, М. Маврокордато. Однією з щедрих покровительок цього закладу була його перша Попечителька Л. Воронцова. За двадцять років перебування на цій посаді, вона щорічно надавала значні кошти на користь богадільні, що склало майже 140 тис. руб. [9, 62].

Доброчинці робили пожертвування на заснування іменних ліжок у лікарнях для надання безоплатних медичних послуг малозабезпеченим верствам населення. У 1897 р. вдова почесного громадянина Одеси М. Анатра пожертвувала 10,2 тис. руб., за які утримувалося ліжко імені її покійного чоловіка при Одеській міській лікарні [10].

На початку ХХ ст. активізувалася робота благодійних товариств, діяльність яких була пов'язана з допомогою пораненим та хворим військовим, що зумовлювалося російсько-японською 1904–1905 рр. та Першою світовою війнами. Великі землевласники південноукраїнських губерній робили пожертви таким товариствам, завдяки чому ставали їх членами або опікунами, отримували нагороди від царського уряду. Так, В. Фальц-Фейн, який володів маєтком у Таврійській губ., за роки російсько-японської війни добровільно й безоплатно поклав на себе обов'язки помічника Таврійського лазарету головного уповноваженого на Далекому Сході [11, 118]. За активну роботу на цій посаді його нагородили орденом Св. Станіслава III ступеня [12]. Поміщик Катеринославської губ. П. Лейкфельд піклувався про університетський лазарет за часів Першої світової війни: виділяв значні пожертвування на допомогу пораненим, які перебували в лазареті на лікуванні. У фондах ЦДІА зберігається листування поміщика з О. Салтиковою, яка була головою дамського комітету з допомоги університетському лазарету [13]. Великий землевласник Катеринославської губ. Г. Алексеев був членом Товариства піклування про поранених та хворих, надаючи допомогу пораненим воїнам. Джерела повідомляють про нагородження Г. Алексеева знаком Червоного Хреста Головним управлінням Товариства піклування про поранених та хворих воїнів [14]. Родиною Фальц-Фейнів 1914 р. було зроблено пожертвування на потреби хворих і поранених воїнів у розмірі 50 тис. крб. Щедре пожертвування представників цього роду викликало «сердечну подяку» Миколи II [15, 100–101].

У власних маєтках представники цієї родини відкривали лікарні, фельдшерські пункти, шпитальні покої, аптеки. Впродовж 1896–1898 рр. у маєтках Чаплі, Пре-

ображенка, Софіївка, Черномор'є існували лікарні на 10–15 ліжок кожна [16, 125; 17, 127]. Лікували в них безкоштовно досвідчені лікарі. Також тут функціонували медичні й аптекарські лабораторії. Господарі маєтків брали на себе витрати з утримання лікарів, фельдшерів (надавали їм облаштовані квартири, сплачували жалувannya), утримували власним коштом аптечні пункти. С. Фальц-Фейн у маєтку Успенка для задоволення медичних потреб працівників і населення утримувала власним коштом фельдшера. У середньому платня фельдшера в маєтках Фальц-Фейнів коливалася від 225 – до 450 руб. на рік [18, 456].

Отже, розуміючи необхідність належного рівня медичного обслуговування населення та усвідомлюючи неспроможність держави самостійно вирішити проблеми медичної сфери, приватні доброчинці, в особі великих землевласників, докладали значні зусилля та робили суттєві пожертвування у цьому напрямі. Вони ж проводили велику роботу й у сфері громадського піклування, надаючи чималі пожертви для соціального захисту населення, створюючи різноманітні заклади та притулки. Згідно із джерелами та «Статутом про громадське піклування», можна виділити такі групи населення, що потребували державної та приватної підтримки: 1) діти-сироти, підкидьки, діти з малозабезпечених родин та діти, що в силу певних обставин лишилися на деякий час без батьківської уваги; 2) богадільці (люди похилого віку, інваліди, каліки); 3) психічно хворі; 4) вбогі та злиденні, що не мали даху над головою, не могли самостійно прогодуватися; 5) «чини запасу і ратники державного ополчення, призвані у воєнний час на службу» [19].

Найбільшу увагу благодійників привертала дитяча безпритульність. У цьому напрямі великі землевласники робили значні пожертвування (як грошові, так і майнові), були членами та очільниками спеціалізованих благодійних товариств. Так, одеський барон А. Мас заповів євангелійсько-лютеранській громаді Одеси 15 тис. руб. на потреби сирітського притулку для хлопчиків. За умовами заповіту, кошти розподілялися наступним чином: 5 тис. руб. – на завершення будівництва й відкриття притулку, решта – недоторканий капітал, відсотки з якого йшли на його утримання [6, 185]. У 1867 р. підприємець-сахарозаводчик А. Бродський подарував єврейській громаді Одеси двоповерховий кам'яний будинок, розташований по Олександрівському проспекту. 9 травня 1868 р. у цій будівлі було відкрито притулок для хлопчиків-сиріт на 20 місць – «Сирітське відділення при Одеській Талмуд-торі» (1871 р. у закладі перебували вже 72 хлопчики) [20]. У 1879 р. А. Бродський пожертвував 50 тис. руб. для зведення будівлі притулку для дівчат-сиріт [21].

Крім того, великі землевласники робили значні пожертви на користь сирітських закладів, що перебували під патронатом царської родини і були створені місцевою владою. На заснування в Одеському дитячому притулку відомства імператриці Марії Федорівни стипендії імені її високоності у 1898 р. П. Родоканакі пожертвував 3000 руб. свідощами 4%-ї державної ренти. Згідно із затвердженим положенням про цю стипендію, відсотки з пожертвованого капіталу мали йти на утримання та виховання однієї сироти. При цьому користування стипендією не накладало на ученицю ніяких обов'язків. Право обрання стипендіатки надавалося довічно П. Родоканакі, а після його смерті – міському попечительству дитячих притулків [22, 180]. У цьому ж році в притулку запровадили ще 2 стипендії для дівчат імені жертводавців – генерал-лейтенанта П. Зеленого та його дружини Н. Зеленої [23]. Родини Єфруссі, Бродських, Ра-

фаловичів, граф О. Строганов, графиня А. Алопеу, графиня Є. Демидова, графиня Є. Толстая робили значні пожертвування на користь вихованців Одеського Олександрівського дитячого притулку.

Значну роботу проводили великі землевласники Півдня України і для боротьби із злиднями та жебрацтвом. Вони жертвували кошти на заснування та підтримку нічліжних будинків, притулків, дешевих або безоплатних їдалень, робітних домів для нужденних. 1894 та 1910 рр. у Херсоні, на кошти С. Фальц-Фейн було відкрито притулки, де бездомні жебраки за мінімальну суму (3–5 коп.) отримували їжу та ночівлю з чистою білизною [24, 113]. С. Фальц-Фейн, будучи почесним членом «Товариства для допомоги бідним м. Одеси», робила значні пожертвування на його користь. За фінансової підтримки Д. Хараджаєва, в Маріуполі відкрили дешеву їдальню. 1880 р. Одеське товариство нічліжних притулків отримало значні пожертвування для будівництва притулку від великих землевласників: родина барона Маса – 60 тис. руб., граф М. Толстой – 1 тис., Ф. Рафалович – 500, І. Єфруссі – 300 руб. [25].

Для людей похилого віку, інвалідів, невиліковно та психічно хворих, за матеріальної підтримки приватних доброчинців, відкривалися різноманітні богадільні та притулки. На пожертвувані 1899 р. 15 тис. руб. вдовою А. Хараджаєва Софією Іванівною, в Маріуполі відкрито притулок для непрацевдатних. Спадкоємиці П. Маврокордато пожертвували 5 тис. руб. для відкриття додаткових номерів в Одеській міській богадільні [10]. 1909 р. у сс. Ілїнівка та Верхівка Катеринославської губ., на кошти вдови генерала Н. Мажної було засновано «Надїїнську богадільню». А. Бродський власним коштом збудував притулок для убогих в Одесі, витративши на це 25 тис. крб. [26, 6].

Таким чином, доброчинна діяльність великих землевласників південноукраїнських губерній у медичній і соціальній сферах була досить розмаїтою. Добродійники засновували іменні ліжка в лікарнях, жертвували кошти на будівництво та ремонт лікарняних закладів, створювали аптеки та шпитальні покої, утримували лікарів, аптекарів, фельдшерів, забезпечували лікарняні установи спеціальною літературою. Великі землевласники були почесними попечителями та членами спеціалізованих медичних товариств, що здійснювали допомогу нужденним. У повсякденні часи благодійники надавали кошти для поранених та хворих військових. Соціальний захист населення у пореформений період багато в чому залежав від пожертвувань великих землевласників. Вони засновували товариства допомоги бідним, нічліжні притулки, богадільні, робітні будинки. Особливу увагу благодійники приділяли дитячій безпритульності, намагалися боротися із проблемою сирітства, на кошти жертводавців створювалися дитячі притулки, засновувались стипендії для дітей-сиріт.

У перспективі опрацьований матеріал допоможе відтворити цілісну картину доброчинно-меценатської діяльності в Південній Україні другої половини XIX – початку XX ст. Доцільно проаналізувати доброчинну діяльність великих землевласників в освітній сфері, визначити форми та напрями такої діяльності, проаналізувати внесок доброчинців у вирішення нових соціальних проблем, зокрема боротьби із туберкульозом, тощо.

1. Темірова Н.Р. Поміщики України в 1861–1917 рр.: соціально-економічна еволюція. – Донецьк, 2003; Бойко Ю. Видавнича, благодійницька та громадсько-політична діяльність Євгена Чикаленка (1880-ті рр. – 1929 р.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008; Донік О.М. Доброчинна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків

в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001; Ковалінський В.В. Меценати Києва. – К., 1998; Курінна Т.М. Благодійницька діяльність князів Воронцових та родини Балашових у Мошгородищенському маєтку Київської губернії в 80–90-х рр. XIX ст. // Український селянин. – Черкаси, 2003. – Вип. 7.

2. Нарадько А.В., Радько П.Г. Благодійність як християнська цінність та національна традиція. – Полтава, 1998; Ткаченко Т.В. Громадська та благодійна діяльність Г. П. Галагана: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.
3. Гузенко Ю.І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії). – Миколаїв, 2006.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУК). – Ф. 265. – Оп. 1. – Спр. 14.
5. ЦДІАУК. – Ф. 265. – Оп. 1. – Спр. 29.
6. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1803–1920. – Одесса, 1999.
7. Пиворович В.Б. Металлические бонны Фальц-Фейнов // Летопись Причерноморья. – 1999. – № 3.
8. Краткая историческая записка о деятельности Стурдзовской Богадельни сердобольных сестер в г. Одессе с 1851 по 1893 гг., прочтенная в Торжественном Собрании 24-го октября 1893 года в день основания Богадельни. – Одесса, 1893.
9. Моїсєєва Т.М. Одеська Стурдзовська богадільня сердобольних сестер // Інтелігенція і влада: Зб. наук. пр. – Вип. 9. – Одеса, 2007.
10. Хроника // Вестник благотворительности. – 1897. – № 10.
11. Таврическое губернское земское собрание XXXIX очередной сессии // Вестник Таврического земства. – Симферополь, 1905. – № 3–4.
12. Держархів Херсонської обл. – Ф. Р – 4097. – Оп. 1. – Спр. 268.
13. ЦДІАУК. – Ф. 770. – Оп. 754. – Спр. 43. – Арк. 2; Спр. 85. – Арк. 1; Спр. 87. – Арк. 1; Спр. 88. – Арк. 1; Спр. 89. – Арк. 1.
14. ЦДІАУК. – Ф. 265. – Оп. 1. – Спр. 14.
15. Задерейчук А.А. Внесок роду Фальц-Фейнів у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України: Дис. ... канд. іст. наук. – Симферополь, 2009.
16. Календарь и Памятная книжка Таврической губернии на 1896 год – Симферополь, 1896.
17. Календарь и Памятная книжка Таврической губернии на 1898 год – Симферополь, 1898.
18. Постановление Днепровского уездного земского собрания 50 сессии с приложениями. – Аleshки, 1916.
19. Устав общественного призрения. – СПб., 1892.
20. Держархів Одеської обл. (далі – ДАОО). – Ф. 16. – Оп. 107. – Спр. 60.
21. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1171.
22. Шевченко В.В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.). – К., 2010.
23. Официальный отдел // Вестник благотворительности. – 1898. – № 7.
24. Скороход А. Херсон: вчера и сегодня: Сборник очерков. – Херсон, 2008.
25. Хроніка. Повідомлення про збори членів Товариства для улаштування дешевих нічліжних притулків в Одесі // Одесский вестник. – 1880. – № 119.
26. Отчёт Одесского общества призрения нищих за 3-й год. С 1 апреля 1883 г. по 1 апреля 1884 г. – Одесса, 1884.

Zimina M.V. The charity activity of the Southern Ukraine landlords in the medical sphere and system of the population social protection (the second half of the XIX – the beginning of the XX century). The charity contribution of the Southern Ukraine landlords in the medical sphere and the system of the population social protection in the postreform period is analyzed in the article. The author has made the conclusion that the above-mentioned social issues were dependent on the private initiative.

Key words: charity activity, influential landlords, Southern Ukraine